

BENCSIK PÉTER

Az MDP értelmiségi határozata és az 1956. őszi „funkcionárius-vita”*

1956 júliusában az MDP Központi Vezetősége nagy jelentőségű határozatot fogadott el a párt és az állam „szocialista demokratizálására” vonatkozóan. Az ekkor leváltott Rákosi Mátyás helyére Gerő Ernőt választották a párt első titkárává. Az új vezető meghirdette a „tisza lap” politikáját, amely az elfogadott párthatározat alapjává vált. Ezt a fontos párt dokumentumot sokszor egyszerűen csak „júliusi határozat”-ként emlegették a következő hónapokban.

A júliusi KV ülésen Gerő számos reformot hirdetett meg. A történeti szakirodalom általában vonakodik attól, hogy Gerő lépéseit reformoknak nevezze.¹ Véleményem szerint azonban komoly reformszándékról volt szó, sőt, ezek végrehajtása is megkezdődött. Határozatok születtek az országgyűlés gyakoribb ülésezéséről, korlátozni kívánták az Elnöki Tanács törvényerejű rendelet-alkotását, újra bevezették a parlamentben az interpellációkat. Lépések történtek a törvényesség biztosítása, a korábbi törvénysértések kivizsgálása, a rehabilitáció, sőt a felelősségre vonás érdekében egyaránt. Megindult a jogszabályok felülvizsgálata, egyszerűsítése. Növelni kívánták a Hazafias Népfront szerepét, s be kívántak vonni annak vezetésébe több, korábban félreállított vagy bebörtönzött személyt is. Elő-készületek történtek a lakosság életszínvonalának, életkörülményeinek javítására (normák csökkentése, bérrendezés, új munka-törvénykönyv, a békekölcsön eltörlése, a szabad lakóhelyválasztás jogának biztosítása, a külföldre utazás szabályainak liberalizálása stb.). A pártvezetés lépései számos esetben joggal váltották ki kritikákat: Gerőék igyekeztek tompítani a bírálókat, nem tárták fel teljesen a hibák okait, mentesíteni akarták egyes korábbi hibák, bűnök elkövetőit. Az viszont kétségtelen, hogy a célok és a megtett lépések előre-mutatatóak voltak. A (régi-új) vezetés azonban nem kapott bizalmat: Gerőt a magyar társadalom éppúgy elutasította, mint a bukott Rákosit. Mind a kortársak, mind az utókor némileg igazságtalanul beskatulyázta őt a megrögzött sztálinista szerepébe.² E tanulmányban a változások egy részterületét, az MDP értelmiségi politikája reformjának történetét vizsgálom meg, elsősorban arra keresve a választ, hogy miért és hogyan vált (szándéka ellenére) feszültségnövelő tényezővé ez az új irányvonal.

* Kutatásaimat az MTA Bolyai ösztöndíja támogatta.

¹ A témakör eddigi legátfogóbb feldolgozását lásd: Baráth Magdolna: *Gerő Ernő és a „tisza lap” politikája*. Múltunk, 46. (2001) 1. sz. 3–58.

² Bővebben lásd: Bencsik Péter: *Feledésre ítélt reformok? Az MDP KV 1956. júliusi ülése és a „tisza lap” politikájának néhány történeti problémája*. In: Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. Tom. 128. Szeged, 2009. 111–137. Olvasható interneten is: <http://allamszocializmus.lapunk.hu/tarhely/allamszocializmus/dokumentumok/ertelmiseg.pdf>

A tiszta lap politikája a kulturális élet, a sajtó, az értelmiségi politika terén is újdonságokat hozott. A sztálinizmussal való szakítást 1955–1956 folyamán Magyarországon első-sorban a pártellenzéki értelmiség, azon belül pedig főleg a kommunista írók és költők követelték. Nézeteiket a pártvezetés 1955 végétől kezdve számos határozatban bírálta, több író pedig eltávolítottak munkahelyéről, illetve kizárták őket a pártból is.³ Az 1956 nyarán meghirdetett reformok utólag igazolták az írók véleményének helyességét, ám ezt az MDP vezetése nem ismerte el. Ennek következtében az írók támogatták ugyan a júliusi határozatot, de érzéseik ambivalensek maradtak, bizalmatlanok voltak az új PB-vel és első titkárral szemben. A lényegében változatlan összetételű pártvezetés – presztízs-okokból – nem kívánt egyoldalú önkritikát gyakorolni a korábbi, az írókat elmarasztaló döntések miatt, hanem próbált úgy tenni, mintha a vitában mindkét felet kölcsönösen terhelte volna felelősség. Ez tovább növelte az írók, illetve általában az értelmiség gyanakvását a pártvezetéssel szemben.

A júliusi határozat után az írók kezdetben várakozó álláspontra helyezkedtek. Az Irodalmi Újság és a Művelt Nép hasábjain óvatosan ugyan, de méltatták a júliusi határozatot, azonban jogosan vélték úgy: nem nekik kell megtenni a következő lépést, akár személyesrekről, akár a korábbi hibás döntések visszavonásáról legyen szó.

Az értelmiségi határozat

Az írókat végül az mozdította ki a várakozó álláspontról, hogy az MDP elméleti folyóirata, a Társadalmi Szemle közölte a párt ún. értelmiségi határozatát.⁴ Az MDP KV Tudományos és Kulturális Osztálya (TKO) még 1956 elején az SZKP XX. kongresszusa szellemében határozta el, hogy széleskörű helyzetfelmérést végez el az értelmiségi politikáról. Ennek érdekében létrehozta egy munkacsoportot, amely szempontokat, kérdéseket dolgozott ki az anyaggyűjtéshez. Márciustól kezdve három héten át tartottak pártaktíva-értekezleteket, amelyek az értelmiség feltűnő aktivizálódását eredményezték. Emellett a TKO munkacsoportja interjúkat készített vezető értelmiségiekkel, és jelentéseket kértek az egyetemektől is. Az értelmiség minden fórumon bírálatot fogalmazott meg a párt addigi politikájával kapcsolatban.⁵ Ennek alapján májustól megkezdődött a viták összegzése és a határozat szövegvitája, miközben még készültek alapjelentések is. Így a határozat szövege számos módosuláson ment keresztül, menet közben is bővült.⁶

³ A két legfontosabb határozat az írók ellen a PB 1955. december 1-jei, *Az irodalmi életben mutatkozó jobboldali jelenségek*, illetve a KV 1956. június 30-i, *A politikai kérdésekről, a Petőfi Kör vitáiról* című dokumentuma volt. Közli: Izsák Lajos (szerk.): *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956*. Budapest, 1998. 381–386., 434–436. Lásd még: Rainer M. János: *Az író helye. Viták a magyar irodalmi sajtóban 1953–1956*. Budapest, 1990.

⁴ *A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata értelmiségi politikánk néhány kérdéséről*. Társadalmi Szemle, 11. (1956) 8. sz. 29–41. A határozatot több másik folyóirat is közölte 1956. szeptemberi számában (például a Pártélet, Természet és Társadalom, Felsőoktatási Szemle stb.; emellett önálló kötetben is megjelent). Sajnálatos, hogy a nagy jelentőségű dokumentum kimaradt az MDP határozatait összegyűjtő válogatásból. Vö.: *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai*, id. mű. Fontosabb részleteit újraközölte viszont Huszár Tibor: *Mit ér a szellem, ha...* Budapest, 1990. 120–126.

⁵ Bővebben lásd: Dósa Rudolfné: *Az MDP értelmiségi politikájáról szóló 1956-os határozatának történetéhez*. In: Kurucz István – László Tibor – Ruff Mihály – Vági József (szerk.): *Szemelvények a magyar népi demokrácia történetéből*. Budapest, 1982. 40–52.

⁶ Dósáné: *Az MDP értelmiségi politikájáról*, 52–54.

A határozatot először a PB június 14-i ülésén vitatták meg,⁷ még Rákosi első titkársága idején. Az Andics Erzsébet által készített tervezet már ekkor nagyrészt a végleges irányelveket fogalmazta meg. Sőt, eredetileg az is szerepelt benne, hogy „az értelmiség örömmel fogadta a KV 1953. júniusi határozatát, s bizalommal fordult a párt felé. Az 1954/55-ben egymást követő politikai változások azonban zavart idéztek elő értelmiségünkben [...] Az 1955. márciusi határozat után, a jobboldali elhajlás elleni harc talaján egyre szélesebb körben felújultak az 1953 júniusa előtti szektás nézetek és módszerek, értelmiségellenes hangulatok.” Az előterjesztés vitájának jegyzőkönyve nem maradt fenn, de két írásos hozzászólásból, illetve a PB állásfoglalásából – továbbá az előterjesztés és a végleges szöveg összevetéséből – látható, hogy a testület elégedetlenül fogadta a vezetést ért kritikát. Az átdolgozás fő szempontjai a következők voltak: „világosan meg kell mutatni az értelmiség megnyeréséért folytatott harc és az osztályharc összefüggését [...] konkrétabbá kell tenni az értelmiségnek a szocialista építésbe való fokozottabb bevonásáról szóló részt [...] melegebb hangon kell foglalkozni az értelmiségiek felszabadulás utáni munkájával”. A Társadalmi Szemlében megjelent szöveg összességében sokkal pozitívabban ábrázolja az értelmiség 1945–1956 közötti helyzetét, mint az Andics-féle tervezet.⁸ A hibák megemlítése ugyan többnyire benne maradt a végleges változatban is, de ezek felsorolását minden esetben megelőzi a fejlődés, a haladás eredményeinek bemutatása. Néhány kényes ügy megemlítése is kimaradt a végső anyagból.⁹ Azonban még ez a „felvizezett” szöveg is igen jelentős problémákat tárt a nyilvánosság elé, s így nem csoda, hogy a pártellenzék is pozitívan fogadta.¹⁰

⁷ MOL M-KS 276.f. 53/291. őe. A határozat nyilvánosságra hozását a Titkárság július 2-i ülésén írták elő, lásd MOL M-KS 276. f. 54/403. őe. Erre végül azonban csak augusztusban került sor, habár a Titkárság augusztus 4-i határozata a Társadalmi Szemlében közlendő fontosabb cikkekről nem tartalmazta az értelmiségi határozat publikálását. Lásd MOL M-KS 276. f. 54/405. őe.

⁸ E megállapításra jutott már 1982-ben Dósa Rudolfné is. Vö.: Dósáné: *Az MDP értelmiségi politikájáról*, 53. Egy visszaemlékezés szerint ugyanakkor Andics „minden komolyabb, a reális helyzetet tükröző fogalmazásunkat rendre megtorpedózta”. A kijelentés Vass Istvántól származik, aki akkor a pártközpont tudományos osztályán dolgozott. Idézi: Fenyvesi István: *Az én '56-om*. Szegedi Műhely, 45. (2006) 4. sz. 46. (Külön köszönöm Ständeisky Évának, hogy erre az írásra felhívta a figyelmemet.)

⁹ A szektás nézetekre való utalás végül csak általánosságban, időpont említése nélkül került a végleges szövegbe – mint az egyébként „helyes célkitűzések és elvek gyakorlati végrehajtása” során bekövetkezett hiba. Példaként – a teljesség igénye nélkül – következzen néhány olyan részlet, amely kimaradt a publikált szövegből: „A marxizmus-leninizmus igazságainak megértését és elfogadását megnehezítette, hogy az értelmiség az elméletben tanult igazságok és politikai, gazdasági életünk valósága között nem egyszer ellentétet talált.” „Könnyen a Szovjetunió és a marxizmus-leninizmus ellenségének minősült az, aki a szovjet tudomány egyik vagy másik tételével nem értett egyet.” „Az értelmiség nagyobb részének reálbére ma még alacsonyabb, mint a múltban.” „Szakítani kell azzal az egyoldalú pénzügyi szemlélettel, amely a tudomány és a kultúra igényeit mindenekelőtt költségvetési szempontból ítéli meg.”

¹⁰ A rendszerváltás körül keletkezett történeti irodalom nem ítéli meg egyértelműen pozitívan a határozatot. Ständeisky Éva szerint például a „határozat jellegzetes párt dokumentum: az elemző rész önkritikus, helyenként engedékeny, a határozati rész a hibákat jóvá tevő intézkedéseket ígér. Kiindulópontja azonban változatlan: egyedül a párt vezető szervei illetékesek a túlnyomórészt pártönkívüli értelmiség sorsának eldöntésében. A párt vezetői a kedvezőtlen jelenségeket szinte kizárólag csak ideológiai, adminisztratív eszközökkel (a marxizmus-leninizmus oktatás színvonalának emelése, a helyi pártfunkcionáriusok munkájának szigorúbb ellenőrzése) vélték megoldhatónak.” Ständeisky Éva: *Az értelmiség Magyarországon 1945 után*. História, 12. (1989) 4–5. sz. 14. Rainer M. János úgy értékelte, hogy a határozatot az ellenzék „kedvezően fogadta ugyan, de min-

A határozat végleges szövege feltehetően július közepén született meg, nyilvánosságra hozatala viszont jelentősen késlekedett. A pártbizottságoknak augusztus 3-án belső anyagként küldték meg, s megvitatását csak a következő hónapokra ütemezték elő.¹¹

A fogadtatás vizsgálata előtt érdemes áttekinteni, hogy mi is került bele a végső változatba. A dokumentum legfontosabb elméleti megállapítása, hogy az értelmiség egészének lebecsülése, háttérbe szorítása, továbbá a régi és az új értelmiség közötti különbségtétel elve és gyakorlata hibás volt. Ennek okai között egyaránt megtalálható volt „az osztályharc feltétlen élesedéséről szóló helytelen elmélet” és „a hazai sajátosságok elhanyagolása”. Részletesen tárgyalta a határozat, hogy milyen konkrét formában jelent meg az értelmiség iránti bizalmatlanság, illetve az értelmiség munkájának lebecsülése.¹² Mindezt azzal a szándékkal tette, hogy e helytelen gyakorlat mielőbb szűnjék meg. A bizalmatlanság következtében csökkent a vezető posztokon állók képzettsége, a valódi szakemberek helyett álszakemberek érvényesülhettek, nem lehetett tere az új és önálló kezdeményezéseknek (bürokratikus akadályok, sőt a szabotázs vádjától való félelem miatt). Nem rejtette véka alá a szöveg, hogy az értelmiség egy része nem vallja magáénak a népi demokrácia alapvető célkitűzéseit, de úgy vélte, hogy a többség (különösen az új értelmiség) már a szocializmus híve. Kifejtette azt is, hogy „az értelmiség egy része közömbös a marxizmus-leninizmus iránt”. Ennek részben szintén a korábbi értelmiség-ellenes politika volt az oka, állapította meg a határozat.

Ezt követően azokat a politikai, valamint gyakorlati intézkedéseket, illetve lépéseket sorolta fel a dokumentum, amelyek révén a pártvezetés szerint megoldható az értelmiség számos addigi problémája. Politikai cél lett tehát a korábbi diszkrimináció megszüntetése, az értelmiség lebecsülésével való szakítás, valamint a régi és az új értelmiség összeolvadásának elősegítése. A származás mellett (nem pedig helyett!) a továbbiakban elsősorban az 1945 óta végzett munka alapján kellett volna elbírálni minden értelmiségit. Az értelmiségben élő burzsoá nézetekkel szemben továbbra is harcot hirdetett a párt, azonban a korábbi adminisztratív módszerek helyett ideológiai harc és türelmes politikai nevelőmunka révén. Fontos megállapítás, hogy „a régi értelmiség megnyerésére irányuló politikánk nem átmeneti jellegű”.¹³ A gyakorlati intézkedések terén első helyen azt említette a határozat, hogy „a szakmailag legkiválóbb, művelt, politikailag jól fejlődő szakemberek közül mind többen váljanak a párt tagjaivá”, vonják be őket a párt- és állami szervekbe, illetve a népfront-mozgalomba is. Az országos és helyi tervek és intézkedések kidolgozásakor a továbbiakban meg akarták hallgatni az értelmiség javaslatait. A tudományos, oktatási és más intézményeknek „az eddiginél jóval nagyobb önállóságot kell biztosítani”. Az állam „gazdasági erejéhez mérten maximálisan” ki kell elégíteni a tudomány és a kultúra anyagi igényeit. A határozat előírta azt is, hogy meg kell vizsgálni a külföldi (népi demokratikus államokra vonatkozó) tanulmányutak lehetőségének bővítését, külföldi könyvek és folyóiratok

---

denekelőtt arra hívta fel a figyelmet, amit *hiányolt benne*”. Rainer: *Az író helye*, 296. (Kiemelés az eredetiben.)

¹¹ Dósáné: *Az MDP értelmiségi politikájáról*, 39. és 54–55. A július közepi véglegesítésre utal még a párt lapjának egy szerkesztőségi cikke: *Az értelmiség egyes kérdéseiről*. Szabad Nép, 1956. július 15.

¹² Például: az értelmiség mint „reakciós réteg” szembeállítása a munkásosztállyal; az állampolgári jogok elvitatása tőlük; munkakörülményeik elmaradottsága, munkaeszközök korszerűtlensége (a túlzott takarékoságból adódóan); a kádermunka és a személyzeti osztályok munkájának alacsony színvonala, illetve a származási kategóriák miatti erkölcsi és politikai meghurcoltatás; a dogmatikus gondolkodás, a valódi viták hiánya; az értelmiség sanyarú anyagi helyzete és életszínvonala stb.

¹³ Andics Erzsébet eredeti tervezetében ez még markánsabban szerepelt: „a régi értelmiség megnyerésére irányuló politikánk *nem átmeneti, szükség diktálta taktikai fogás*”. (Kiemelés tőlem – B. P.)

beszerzésének javítását. Nem mellékesen az értelmiség fokozatos bérrendezésére is konkrét javaslatokat tett, illetve kimondta: megfelelő szabadidőt kell biztosítani, és „nem szabad felesleges adminisztratív teendőkkal, sokféle társadalmi munkával túlterhelni” az értelmiségi dolgozókat. A legfontosabb talán ez a pont volt: a párt- és állami szervek „fokozatosan vizsgálják felül [...] egyes értelmiségiekkel szemben elkövetett kirívó sérelmeket [...] és tegyék jóvá az elkövetett hibákat. [...] A jövőben ne vezessenek egyes értelmiségi munkakörökben dolgozókról kádernyilvántartást.”¹⁴ Végül, de nem utolsósorban „a középiskolai és egyetemi felvételi rendszert fokozatosan úgy kell átalakítani, hogy az értelmiségi származású tanulók a munkás- és parasztszármazásúakkal egyenlő elbírálásban részesüljenek.”

Mi valósult meg a határozatból a forradalom kitöréséig? Két hónap alatt nyilvánvalóan kevés dolog, de úgy vélem: figyelemreméltó, hogy egyáltalán valami mégis történt. Ennyi idő alatt a funkcionáriusok értelmiség-ellenességét természetesen nem lehetett megszüntetni, sőt, csökkenteni sem. (Épp ez okozhatta az értelmiség őszi radikalizálódását.) A gyakorlati intézkedések egy része viszont annak ellenére is megkezdődött, hogy a határozat több helyen is csak azt írta elő: két hónapon belül meg kell vizsgálni a változtatások lehetőségét.

A legfontosabb lépés természetesen a korábban pártból kizárt, illetve munkahelyükről eltávolított személyek ügyének (megléhetősen felemás) rendezése – vagy legalábbis annak megkezdése – volt. A PB 1956. augusztus 9-én tárgyalta „a sajtó területéről eltávolított vagy adminisztratív úton felelősségre vont újságírók” ügyét. A megszülető határozat szerint e személyek „jobboldali nézeteket képviseltek, és magatartásukkal ártottak a párt ügyének. Ezért a velük szembeni fellépés alapvetően szükséges és helyes volt, azonban a foganatosított adminisztratív rendszabályok egyes esetekben túlzottak voltak.” Az érintettek többsége a vizsgálat lezárulta után visszakapta párttagságát, és újra elhelyezkedhetett a sajtónál. Igaz, mindez egyéni elbánás alapján történt, nem minden eltávolított személyre terjedt ki.¹⁵ Azoknak az íróknak, akiket 1955 decemberében nem zártak ki ugyan a pártból, de büntetést kaptak (Zelk Zoltán, Méray Tibor, Aczél Tamás, Háy Gyula), augusztus 29-én törölték a pártbüntetésüket. Ezt később úgy hozták nyilvánosságra, hogy „a pártfenyítések [...] eltűntek voltak”. S bár az írók „általában helyesen” léptek fel a „személyi kultusz, a dogmatizmus, az adminisztratív módszerek” ellen, de „hibás nézeteket is képviseltek, és nem egyszer párt-szerűtlen magatartást tanúsítottak”. A közlemény szerint ez utóbbi miatt egyes írók önkritikát is gyakoroltak.¹⁶

¹⁴ Az eredeti szövegben szintén több szerepelt ennél: „el kell érni, hogy a szakmailag jó, politikailag megbízható értelmiségiek a korábbi hibák korrekciója során képességeiknek megfelelő munkakörbe kerüljenek.” Továbbá: „semmisítsék meg az egyes legalacsonyabb értelmiségi munkakörökben dolgozókról készített kádernyilvántartást”.

¹⁵ Az ellenzék legismertebb újságírói közül Gimes Miklós, Haraszi Sándor, Vásárhelyi Miklós és Fazekas György, ha nem is könnyen, de elfogadták a párt által adott elégtételt; míg egyesek, például Szilágyi József nem így tettek. Némileg más elbírálás alá vonták az 1956 júniusában kizárt Déry Tibort és Tardos Tibort. Déry közölte, hogy nem is akar visszatérni az MDP-be. Az augusztus 9-i határozatot lásd MOL M-KS 276.f. 53/298. óe.; az ügyet bővebben tárgyalja Révész Sándor: *Egyetlen élet. Gimes Miklós története*. Budapest, 1999. 283–286.; Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza*. 1–2. Budapest, 2001–2003. 1. kötet 285. Lásd még Standeisky Éva: *Írók lázadása. 1956-os írószövetségi jegyzőkönyvek*. Budapest, 1990. 245–247.

¹⁶ Az *Írószövetség közgyűlése elé*. Szabad Nép, 1956. szeptember 16. Ilyen önkritikát valójában senki sem fogalmazott meg, amint azt az Írószövetség 1956. őszi közgyűlésének hozzászólásai is mutatják. Lásd: Standeisky: *Írók lázadása*, 273–289., 306–315.

Ezenkívül még egy, közvetlenül az értelmiséget érintő intézkedés történt: szeptember 2-án jelent meg két minisztertanácsi rendelet, amely a felsőoktatási dolgozók és a tudományos kutatóintézetek munkatársainak bérrendezését irányozta elő, összhangban a határozat előírásaival.¹⁷

Az értelmiségi határozat fogadtatása

Az értelmiségi határozatot a teljes magyar értelmiség kimondottan nagy örömmel, már-már lelkesedéssel fogadta. Ugyanakkor azonban többségük aggódott, hogy vajon megvalósul-e majd mindaz, ami szerepel a határozatban. „A bizakodás mellett észlelhető várakozó álláspont is, hogy a határozat, tehát a párt szavainak és tetteinek egysége hogyan és mennyiben fog megvalósulni. Ez sok tekintetben érthető. A múltban bizony ezek a kijelentések, hogy »a néphez hű értelmiséget meg kell becsülni; meg kell adni a lehetőséget, hogy zavartalanul dolgozhassék; jobban be kell vonni a közélet irányításába« – sok esetben csak szavak maradtak.”¹⁸ A bizalmatlanságot növelte az is, hogy az MDP központi lapja, a Szabad Nép nem közölte a dokumentumot. „Teljesen igazuk van azoknak a szegedi elvtársaknak, akik az egyetem alapszervezeteinek gyűlésein szóvátették: miért nem közölte le a Szabad Nép e nagyfontosságú határozatot?”¹⁹ Hasonló véleményt fogalmaztak meg Szolnok megyében is: „Ezt a bizalmatlanságot tükrözi egyes értelmiségieknek az a véleménye, hogy a határozat azért nem jelent meg a Szabad Népből, mert a határozattal meg akarják nyugtatni az értelmiséget anélkül, hogy az egész társadalom előtt komolyabb ügyet csinálnának belőle.”²⁰

A Szabad Nép tehát nem közölte magát a határozatot, de augusztus 26-i vezércikke foglalkozott azzal. Az írás szerint a Társadalmi Szemle példányait napok alatt elkapták, s a szám megjelenése után igen nagy aktivitás mutatkozott valamennyi értelmiségi gyűlésen. A cikkíró utalt egy fővárosi pártaktívára is, ahol az egyik felszólaló értelmiségi azon kívánságának adott hangot, hogy „bárcsak a benne foglaltak fele megvalósulna”.²¹

A határozatot ugyan a többi országos lap sem közölte, de a Hazafias Népfront lapja, a Magyar Nemzet feltűnően gyakran foglalkozott vele, bár eleinte csak ismertette legfontosabb elemeit.²² A lap egy vezércikkben leszögezte: „Régóta volt egy egész társadalmi rétegben olyan [...] jó visszhangja párthatározatnak”, mivel e határozat „szakít azzal a hanggal, amely hosszú időn át jellemezte az értelmiséghez szóló különböző dokumentumokat”. Az öröm kifejezése után azonban a szerző rögtön aggodalmát fejezi ki: milyen lesz majd a végrehajtás? Ehhez szükséges a funkcionáriusok meggyőzése, a széles körben elterjedt dogmatizmus leküzdése. A vezércikk néhány olyan javaslatot is tett, amelyek már túlmentek

¹⁷ 26 és 27/1956. MT. rend. Magyar Közlöny, 11. (1956) 76. sz. (szeptember 2.)

¹⁸ Délmagyarország, 1956. augusztus 12. Hasonló mondatok tucatjait lehetne idézni más korabeli lapokból is.

¹⁹ Vereska András: *Az értelmiségi politikáról szóló határozat ügye Szegeden*. Szabad Nép, 1956. szeptember 29., illetve Délmagyarország, 1956. szeptember 30.

²⁰ Fodor Mihály, a Szolnok Megyei Tanács VB-elnökhelyettesének 1956. október 8-i jelentése az értelmiség helyzetéről (1956. október 12-i vb-ülés jegyzőkönyve). Közli: Cseh Géza: *Válogatás az 1956-os forradalom levéltári dokumentumaiból. Szolnok megye*. Szolnok, 2006. Megtalálható a Verseygy Ferenc Elektronikus Könyvtárban is: <http://vfeke.vfmk.hu/00000034/007.html>

²¹ *A magyar értelmiség történelmi hivatása*. Szabad Nép, 1956. augusztus 26.

²² Jóború Magda: *Értelmiségünk néhány problémájáról*. Magyar Nemzet, 1956. augusztus 19.; *Értelmiségi politikánk néhány problémájáról*. Magyar Nemzet, 1956. augusztus 22.; Németh Géza: *„Régi” és „új” tisztviselők*. Magyar Nemzet, 1956. augusztus 29.

a határozatban foglaltakon, például a nyugati országokba való utazások megkönnyítését, a pedagógusok fizetésemelését vagy az orvosok munkaidejének csökkentését.²³

A Szabad Nép újságírói később is megszólaltak a határozat kapcsán. Ennek oka az országsszerte kirobbanó vita volt: el kellett oszlatni azokat a tévhiteket, amelyek szerint a határozat révén megszűnik a munkásosztály vezető szerepe; meg kellett magyarázni, hogy miért szükséges az értelmiség bérének emelése. Az idézett cikk elsősorban nem is a funkcionáriusok, hanem a munkások és parasztnak meggyőzését szolgálta. Ennek ellenére záró gondolatai között az is szerepelt, hogy a határozatot „végrehozni csak akkor lehet, ha a pártfunkcionáriusok s a munkások részéről bizalom áramlik az értelmiségiek felé”.²⁴ Három héttel később s már csak egy héttel a forradalom kirobbanása előtt egy rövid glosszában kellett megismételni ugyanezen érveket. Hiszen a korábbi időszakban az értelmiség mellőzése miatt „háttérbe szorítottuk a szakértelmet, s ezzel helyt adtunk a dilettantizmusnak, a hozzá nem értésnek”; ez pedig milliárdos nagyságrendű anyagi károkat okozott az országnak.²⁵

Az értelmiség számára leginkább irányt mutató lap az Irodalmi Újság volt. Augusztus 18-i vezércikkében Fekete Gyula így fogalmazott: világosan ki kell fejeznünk, hogy „*mától kezdve* pedig nincs kegyelem, nincs elnézés a törvénytíróknak, a hatalmaskodóknak [...] *Mától kezdve* nem a kinyilatkoztatott szándékot nézzük, hanem a tapintható eredményt, s vége a türelmi időnek mindazokkal szemben, *kivételesen* nélkül, akik nem tudnak szabadulni az erőszak bűvöletéből”.²⁶ Fekete tehát csak azokkal szemben hirdetett harcot, akik július után is a régi, dogmatikus politikát folytatják.

Az Irodalmi Újság az értelmiségi határozattal elsőként a szeptember 1-jén megjelent számban foglalkozott. Az írás nagy része a korábbi gyakorlatot bírálta: a szaktudás lebecsülését, az értelmiség háttérbe szorítását. Erős kritikával illette a hibás politikát kivitelező funkcionáriusokat is: „...nemcsak az értelmiségi [...] származású kitudó diákokat irtották, de igen sok esetben a munkás- és parasztszármazásúak között is előnyben részesítették a közepes tehetségűeket a kitudókkal szemben.” Később ismertette a határozat tartalmát, kifogásolva, hogy az írók és a művészek helyzetével a dokumentum nem foglalkozik. Azt is felrótta a cikk, hogy a határozatot a napilapok nem közölték. A hibák feltárását és a bajok orvoslásának szándékát azonban nagy jelentőségűnek tekintette.²⁷ A következő heti számban csak egy írás érintette a határozatot, sürgetve annak Szabad Népbeli megjelenését. Alapvető ugyanis, hogy „a párttagság egészének, az értelmiség egészének meg kell ismernie és értenie a határozatot”, míg a másik feltétel a gyors cselekvés – ennek hiányában az értelmiséget nem lehet a párt mögé felsorakoztatni.²⁸

A kérdések, funkcionáriusok tízezreinek véleménye aligha mérhető fel, így ezen a téren a kutatás csak mozaikszerű képet adhat. Az MDP Titkársága 1956. augusztus 21-én foglalko-

²³ Gárdos Miklós: *Az értelmiség az új politikai légkörben*. Magyar Nemzet, 1956. augusztus 25.

²⁴ Csatár György: *Az értelmiségi határozat néhány kérdéséről*. Szabad Nép, 1956. szeptember 23.

²⁵ „*Egészséges értelmiségellenesség*”. Szabad Nép, 1956. október 16.

²⁶ Fekete Gyula: *Jóleső állampolgári gondok*. Irodalmi Újság, 1956. augusztus 18. (Kiemelések az eredetiben.)

²⁷ *Emberi kincseink*. Irodalmi Újság, 1956. szeptember 1. A cikket később több kritika érte; egyesek úgy vélték, hogy éket akart verni az értelmiség és a funkcionáriusok közé. Az írás szerzője, Pálóczi Horváth György tiltakozott a vádak ellen. Az Írószövetség szeptember 17-i közgyűlésén kijelentette: csak „a visszahúzó szolgáló funkcionáriusokat támatta”. Lásd: Standeisky: *Írók lázadása*, 306.

²⁸ Nagy Péter: *A szellem napvilága...* Irodalmi Újság, 1956. szeptember 8.

zott a határozattal kapcsolatos agitáció kérdéseivel. Ennek értelmében a határozat társadalommal és a párttagokkal való megismertetését és feldolgozását szeptember és október hónapokra tervezték (mivel augusztusban még a júliusi határozat volt napirenden). Előírták, hogy a „határozat megvitatását valamennyi pártszervezetben tűzzék napirendre”; a sajtó és a rádió feladatává tették, hogy cikkekben, riportokban is foglalkozzanak a kérdéssel. A megyei és a nagyobb városok pártvezetőinek szeptember végére szerveztek egy központi értekezletet, ahol a végrehajtás teendőiről esett volna szó.²⁹

Ezt követően országsszerte, minden megyében megindult a határozat vitája. A megyei párt- és tanácsi vezetők több helyen átvették a határozat önkritikus hangnemét, és maguk is az értelmiségi politika felülvizsgálatára törekedtek. Hódmezővásárhelyen már augusztus 31-én ülésezett a párt Csongrád megyei Bizottsága, amely első ízben meghívta az érintettek – tehát az értelmiség – számos képviselőjét.³⁰ A megbeszélésen az MDP megyei köznevelési felelőse a következőket jelentette ki: „vannak már nekünk olyan törvényeink, rendeleteink, amelyek az értelmiség egyes rétegeinek anyagi helyzete megjavításával foglalkoznak, csak nincsenek végrehajtva”; „nagyon nehezen tudjuk [tudniillik a pártfunkcionáriusok – B. P.] levetkőzni azokat a hibákat, amik a hosszú évek során szemléletünkben, munkamódszereinkben felgyülemlettek”. Továbbá: „ha a járási, városi pártbizottságaink és tanácsszerveink vezetői, támaszkodva a kommunista értelmiségre, élére állnak értelmiségi politikánknak, nem lesz akadálya a Központi Vezetőség határozata végrehajtásának. Ez nem lesz könnyű dolog, mert a munka során le kell küzdenünk még előforduló szektás nézeteinket és gyakorlatot.”³¹ Vagyis: egy megyei pártfunkcionárius vélte úgy néhány nappal a határozat megjelenése után, hogy a helyes határozat megvalósulását saját társai, kollégái szektás magatartása megnehezítheti, sőt meg is akadályozhatja!

Más Csongrád megyei funkcionáriusok is hasonló véleményeket fogalmaztak meg: „a párt helyes értelmiségi határozatával szemben van értetlenség, sőt bizonyos öntudatlan ellenállás nálunk is”, illetve: „a szektás gyakorlat gyökeres felszámolására most sor került. De az is világos, hogy ezt végrehajtani [...] egyik napról a másikra nem lehet. [...] Sok ember gondolkodásába, módszereibe, munkastílusába ivódtak bele [a szektás módszerek]. [...] A »tiszta lap« politikája nem azt jelenti, hogy most már hallgatni kell a múlttól. Beszélni kell a múlttól, elemezni kell annyiban, amennyiben ez a hibák leküzdéséhez szükséges.”³²

Hasonló volt a helyzet Szolnok megyében. Szeptember 21-én este tartottak egy értelmiségi vitaestet, ahol jelen volt Losonczy Géza, a Magyar Nemzet főmunkatársa, illetve Erdős Péter és Mesterházy Lajos író is. E gyűlés eredményeit is közvetítette a Szolnok megyei tanács végrehajtó bizottságának elnökhelyettese október 8-i jelentésében: „[az értelmiségi dolgozók] nem hallgatják el, hogy bizonyos várakozási álláspontra helyezkednek, ami mögött még a múlttal kapcsolatos bizalmatlanság feloldatlansága húzódik meg. [...] Értelmi-

²⁹ MOL M-KS 276.f. 54/407. őe. Egy héttel később ezen értekezlet időpontját szeptember 17-re tűzték ki, s arra minden megye és az összes budapesti kerületi pártbizottság első titkárát megkívták hívni. Uo. 408. őe.

³⁰ Délmagyarország, 1956. augusztus 31.

³¹ Délmagyarország, 1956. szeptember 2. Ugyanerről lásd még: *A Csongrád megyei kommunisták hozzáálltak az értelmiségi határozat megvalósításához*. Szabad Nép, 1956. szeptember 4. Az utóbbi cikk szerint a megyei pártbizottság „szűken bánt az önkritikával”, ugyanakkor örömmel nyugtázta, hogy „számos helyes intézkedés született”.

³² Vereska: *Az értelmiségi politikáról szóló határozat ügye*, id. mű; Fenyvesi István: *Az értelmiségi pártszervezetek feladatai*. Délmagyarország, 1956. október 9. Fenyvesi egyébként egyszerre volt értelmiségi és (frissen kinevezett) pártfunkcionárius is. Lásd: Fenyvesi: *Az én '56-om*, 42–44. A két cikk születéséről lásd: uo. 46–47.

ségi dolgozóink egyes részeinek ezen tartózkodását, illetve bizalmatlanságát csakis a határozat megvalósítására irányuló tudatos törekvések oldhatják fel.” Ennek érdekében a Szolnok megyei tanács október 12-i ülésére tizenegy pontos intézkedési tervet dolgozott ki, amelyben javasolta még az alkotmány megváltoztatását is;³³ emellett a javaslat tartalmazta, hogy a helyi tanácsok „szorgalmazzák az értelmiségieket ért sérelmek orvoslását”, illetve, hogy „az értelmiségi határozat megvitatását [...] tűzzék napirendre. Konkrétan jelöljék meg a határozattal kapcsolatos helyi feladatokat, határozzák meg az értelmiséggel kapcsolatos helyes magatartást.”³⁴

Szeptember 25-én a Vas megyei pártbizottság, a népfrentbizottság és a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat (TTIT) tartott értelmiségi ankétot Szombathelyen mintegy négyszáz résztvevővel. Az éjszakába nyúló vitán több mint húsz felszólaló fejtette ki véleményét. Részt vettek az MDP helyi vezetői is, akik a határozat tartalmának széleskörű ismertetéséről, illetve a sérelmek orvoslásának megkezdéséről is beszámoltak. Az értelmiségi felszólalók szinte kivétel nélkül beszéltek a bizalomról: „hiszen a szó most is csak szó, amíg tettek nem dokumentálják» [...] »mi a biztosíték arra, hogy a jelenlegi új szellem nem átmenet?» – idézte egy lap a felszólalók véleményét.³⁵

Bács-Kiskun megyében október elején tartottak hasonló értelmiségi ankétot, amelyen Erdei Ferenc is jelen volt. „Különösen újat [...] nem mondott az ankét – az országszerte lezajló értelmiségi találkozók nagyjából ugyanezeket a sérelmeket hozták napvilágra” – tudósított az eseményről a Magyar Nemzet. Itt is javasolták az alkotmány módosítását, a szolnoki formulának megfelelően. A nagy érdeklődés Kecskeméten is megvolt, de az emberek itt kevésbé mertek felszólalni, s általában jellemezte a helyi értelmiséget, hogy „felülről vár mindent”.³⁶ Ankétot rendeztek Szekszárdon is. Mint mindenütt, itt is szó volt a végrehajtással kapcsolatos bizalmatlanságról, élénk vita alakult ki, feltárták az értelmiség helyi sérelmeit.³⁷ Veszprémben Orbán László tartott előadást a határozatról. A hosszas vitában sokan kifogásolták, hogy a megye és a város párt- és tanácsi funkcionáriusai csak két fővel képviseltették magukat a megbeszélésen.³⁸

Győr-Sopron megyében október 16-án tartott ülést a megyei pártbizottság a határozatról, az értelmiség részvételével. A tanácskozás tíz órán keresztül zajlott, és igen élénk viták alakultak ki. Az MDP önkritikus beszámolója azt tartalmazta, hogy a megye értelmisége „félt a párttól”, mire a jelenlevők úgy reagáltak: „nem a párttól, csak egyes funkcionáriusoktól féltünk”. Több felszólaló bírálta a beszámolót, mivel az „nem volt elég önkritikus. Csak általában beszélt a megyei párt-végrehajtóbizottság hibáiról, de személyeket alig érintett.” Csaknem az összes értelmiségi résztvevő megkérdezte: „mi a biztosíték arra, hogy a jövőben nem fordulnak elő a felsorolt hibák?” A győri járási pártbizottság első titkára erre kifejtette, hogy „én is más funkcionárius társammal együtt mélyen megrendültem [...] de

³³ Az Alkotmány akkor hatályos 2. §-a azt mondta ki, hogy „A Magyar Népköztársaság a munkások és dolgozó parasztok állama.” Ehelyett javasolta azt a formulát, hogy „A Magyar Népköztársaság a dolgozók állama”, hiszen ez nem rekesztette volna ki az államalkotó elemek közül az értelmiséget.

³⁴ *Vita Szolnokon az értelmiség mai problémáiról.* Magyar Nemzet, 1956. szeptember 23.; Fodor Mihály 1956. október 8-i jelentése. Közli: Cseh: *Válogatás az 1956-os forradalom levéltári dokumentumaiból*, id. mű. <http://vfk.vfmk.hu/00000034/007.html>

³⁵ Ember Mária: *Élő problémák, pezsgő vita. Értelmiségi ankét Szombathelyen.* Magyar Nemzet, 1956. szeptember 27.

³⁶ *Politikai biztonság, erkölcsi megbecsülés, emelkedő életszínvonal.* Magyar Nemzet, 1956. október 9.

³⁷ i. s.: *Nyissunk új lapot az értelmiség kérdésében!* Magyar Nemzet, 1956. október 14.

³⁸ *Népfrent-ankét Veszprémben az értelmiség szerepéről.* Magyar Nemzet, 1956. október 17.

hiszem és tudom, hogy ma már sok olyan funkcionárius van, aki levonja a következtetéseket a történelemből!” Más funkcionáriusok is önkritikát gyakoroltak.³⁹

A fentiekből megállapítható: a párt- és állami funkcionáriusok egy része valóban a határozat mellé állt. Voltak ellenkező példák is: egyes üzemi funkcionáriusok nem voltak hajlandók ismertetni a határozatot, Egerben pedig azt is hozzátették, hogy „átmeneti taktikai húzásnak tartják”.⁴⁰ Sok pártbizottság volt, ahol nem értettek egyet a határozat több állásfoglalásával, például az értelmiség növekvő társadalmi szerepével vagy azzal, hogy a funkcionáriusok egy részét a dokumentum az új értelmiség részének tekintette. A pártfunkcionáriusok, „amennyiben nem volt egyetemi végzettségük, büszkén vallva munkásnak magukat, tiltakoztak az értelmiségi besorolás ellen”.⁴¹ Az természetesen nem mutatható ki, hogy ez a rész a többséget vagy a kisebbséget jelentette-e. Az értelmiségi határozat végrehajtásának ügye azonban legalábbis nem volt eleve reménytelen.

A Losonczy–Friss vita első szakasza: az értelmiségi határozat vitája

Az értelmiségi határozat tehát 1956 szeptemberétől kezdve országsszerte zajló beszélgetések, majd heves viták tárgya lett. A nyári szabadságolások után a politikai élet ismét megélénkült, véget ért az a szélcsend, ami Rákosi leváltása után alakult ki. A szakirodalom egyetért abban, hogy a forrongás kezdete Losonczy Géza Művelt Népből megjelent, *Az értelmiségi határozatról* című cikkéhez köthető.⁴² Olyan vélemények is olvashatók erről az írásról, hogy e cikk „először támadta nyíltan és élesen a Rákosi utáni pártvezetést”.⁴³ Ez azonban a tények teljes félreértése: „Nagy örömmel üdvözljük ennek a helyes határozatnak a megszületését és közzétételét. Ha sikerül a maga egészében megvalósítani, akkor lényegesen megváltozik, sokkal kedvezőbbre fordul az értelmiség helyzete népi demokratikus társadalmunkban.” Losonczy tehát pozitívan fogadta, támogatta a pártvezetés határozatát. A továbbiakban ezt meg is erősítette: „A szóbanforgó értelmiségi határozatot azért is üdvözljük, mert előnyösen és örömdetesen megkülönbözteti egyes más dokumentumoktól a szólamok és kinyilatkoztatások gondos kerülése. Az értelmiség helyzetének elemzésekor a tényekből, a valóságból indul ki, s következtetései szintén a tényeken, a valóságon alapulnak.” Ezeket a sorokat nehéz úgy értelmezni, hogy azok élesen támadták a pártvezetést. Hogy sokan mégis e következtetést vonták le belőle, az annak tudható be, hogy Losonczy – miután röviden ismertette a határozat legfontosabb megállapításait – néhány észrevétellel kételyeket fogalmazott meg a határozat megvalósulása kapcsán. Úgy vélte, hogy ennek három feltétele van: az „előzetes pártokmányok mielőbbi nyilvános felülvizsgálata és kiigazítása”; „nagyon csekély számú, rendkívül indokolt személyváltozás a kulturális életben, párt- és állami vonalon”, illetve „a XX. kongresszus szellemének teljes politikai győzelme hazánkban”.

Ennek alapján megállapítható: Losonczy nem támadta élesen a Gerő-féle politikai vezetést, hanem rendkívül óvatosan bírálta a funkcionáriusok „kisebbségét”. Emellett

³⁹ Pozsgai Zoltán: *Pártfunkcionáriusok és értelmiségiek tanácskozása Győrött*. Szabad Nép, 1956. október 19.

⁴⁰ M. A.: *Országos vitát az értelmiségi határozatról!* Magyar Nemzet, 1956. október 11.

⁴¹ Dósáné: *Az MDP értelmiségi politikájáról*, 57.

⁴² Losonczy Géza: *Az értelmiségi határozatról*. Művelt Nép, 1956. szeptember 2. Olvasható az interneten is: <http://www.natarch.hu/archivnet/news/news.phtml?id=7>

⁴³ Révész: *Egyetlen élet*, 286. E megállapítás tükröződik másutt is: „Szeptember elején jelent meg Losonczy Géza cikke, amely kritizálta a Gerő-féle pártvezetés tevékenységét.” Ripp Zoltán: *1956. Forradalom és szabadságharc Magyarországon*. Budapest, 2002. 59.

nyomást kívánt gyakorolni a pártvezetésre annak érdekében, hogy szülessenek garanciák arra, hogy az értelmiségi határozatot ne lehessen sabotálni, vagy éppen néhány hónap múlva visszavonni.

Elképzelhető, hogy éppen ez a tény váltotta ki a pártvezetés elutasító, támadó magatartását. Minden demokratizálási szándék és nyilatkozat ellenére a párt úgy vélhette, hogy továbbra is ő határozza meg a politikai irányt, és ezért nem vette jó néven a „kívülálló” Losonczy beavatkozását. Csak ezzel magyarázható, hogy a KV két tagja is fellépett cikke ellen.

Nógrádi Sándor, a honvédelmi miniszter első helyettese és politikai csoportfőnöke, egyidejűleg az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője a Budapesti Pártbizottság marxizmus-leninizmus esti egyetemének tanévnyitóján – nyilván Losonczynek címezve szavait – úgy vélte: kudarcra ítélt minden olyan nézet, „amely szembe akarja állítani a párt- és állami funkcionáriusokat az értelmiségiekkel”.⁴⁴

Friss István, az MTA Közgazdaságtudományi Intézet igazgatója és a Társadalmi Szemle főszerkesztője szeptember 16-án a Szabad Népből jelentette meg Losonczyt támadó cikkét.⁴⁵ Véleménye szerint a két héttel korábbi írás „eltér a Központi Vezetőség júliusi határozatától”. Szerinte Losonczy „a július előtti szellemet képviseli”, hiszen megbontaná a párt nehezen létrehozott egységét; továbbá kívülállónak bírál, holott kommunistaként kötelessége lenne a határozatok végrehajtásáért cselekvően küzdeni. Friss bírálta Losonczy első két feltételét is, az elsőt idő- és energiapocsékolásnak minősítette, a másodikat pedig egyenesen boszorkányüldözésnek. Azzal érvel, hogy nem a múltbéli hibák elkövetőivel szemben kell fellépni, hanem azokkal szemben, akik a két újonnan született határozat végrehajtását akadályozzák.⁴⁶

Hogyan értékelhető Friss állásfoglalása? Alapvetően érti félre (vagy: szándékosan akarja félreérteni) Losonczyt, akinek cikkéből sugárzik: nagyon is a júliusi platform talaján áll. Friss voltaképp úgy véli, hogy a korábbi törvénytelenégeket szőnyeg alá lehet seperni és elfelejteni, illetve csak olyan mértékben lehet és kell azokkal foglalkozni, ahogyan azt a párt jónak tartja („a múlt kritikus feldolgozását természetesen el kell végezni és el is fogjuk végezni” – írta cikkében). Mégis, egyes ellenvetéseit akár jogosnak is tekinthetnénk: tényleg nehéz meghúzni a határt a rossz intézkedést végrehajtó és a túlhajtó, embertelen funkcionáriusok között. De Losonczy nem véletlenül kérte mindezt, gyorsan hozzá is téve, hogy „nagyon csekély számú” személyi változás kell. Ennek oka az volt, hogy szembesült azzal: a pártvezetésben elhatározott pozitív változások, reformok végrehajtása elakadhat, ha nincs meg annak a személyi biztosítéka. Mint ahogy korábban, 1954-ben már egyszer el is akadt. A korábbi határozatok felülvizsgálásának kérdését pedig mértéktelenül túldimenzionálja Friss: ezek felmérése és visszavonása koránt sem vett volna igénybe túl sok erőt és időt.

Valóban az értelmiség egészének álláspontját fejezte ki Losonczy szeptemberi cikke? Az eddigiek alapján kijelenthető, hogy igen. Általános volt az aggodalom, hogy a helyes határozat megvalósul-e, s abban is egyetértés mutatkozott, hogy bizonyos garanciákkal kell biztosítani a végrehajtást. Az értelmiség sürgette a korábbi szektás túlkapasokat elkövetők elleni fellépést is. A vitában Losonczy véleményét támogatta a műszaki értelmiség tekinté-

⁴⁴ *Az értelmiségiek és a pártfunkcionáriusok szoros összefogására van szükség.* Szabad Nép, 1956. szeptember 11.

⁴⁵ Friss István: *A Központi Vezetőség júliusi határozata alapján...* Szabad Nép, 1956. szeptember 16.

⁴⁶ Azt az egységet, amiről utólag Gerő is elismerte, hogy csak látszólagosan jött létre. Lásd: *Gerő Ernő értékelése az 1956. októberi eseményekről.* (Közli: Baráth Magdolna). *Múltunk*, 44. (1999) 1. sz. 145.

lyes része⁴⁷ és a vidéki orvosok, tanárok és más szellemi dolgozók is. A már említett szombathelyi értelmiségi anketon „elmondták a felszólalók azt is, hogy honnan merítik aggályait: nyolcan említették például Friss Istvánnak a Szabad Népből megjelent cikkét”.⁴⁸

Mennyire reprezentálta Friss véleménye a funkcionáriusok többségének álláspontját? Úgy vélem, hogy az az óvatos megállapítás megkockáztatható, hogy Friss felvetéseivel még a funkcionáriusok jelentős része sem értett egyet.⁴⁹ Ugyanakkor, mint láttuk, voltak olyan vezető funkcionáriusok is, akik támogatták nézeteit.⁵⁰

A vita további oldalhajátásainak vizsgálatát egyrészt az egész ország közvéleményét leginkább befolyásoló írók, az ő szócsovéüknek számító lapok alapján próbálom meg rekonstruálni. Nem vállalkozom ennek részletes ismertetésére, annál is inkább, mert ezt már 1990-ben megtette Rainer M. János.⁵¹ A vita egy fontos adaléka, hogy a magyar sajtótörténetbe nem „az értelmiségi határozat vitájaként”, hanem mint „funkcionárius-vita” vonult be.⁵² Ez pedig annak fényében, hogy „1956-ban, a forradalom előtti olvadás időszakában a nyilvánosságot elérő magyar pártellenzéki értelmiségiek először a pártfunkcionáriusban vélték megtalálni a bírált rendszer emblematikus alakját”,⁵³ különösen nagy fontosságot ad e vitának.

A vita második szakasza: „funkcionárius-vita”

Losonczy cikkének megjelenése után a megszólalások tehát gyakoribbá váltak, de igazából csak Friss írása váltott ki vitát. Ennek oka az, hogy az értelmiség nagy része teljesen egyetértett Losonczy véleményével, továbbá az írók figyelmét szeptember első felében egyébként is az Írószövetség közgyűlésének előkészítése kötötte le. Magát az értelmiségi határozatot a szeptember 17-i közgyűlésen már nem is nagyon emlegették; többen szóltak a júliusi határozatról, mint ahányan az augusztusiról. Ugyanakkor sok hozzászóló utalt – név szerint vagy anélkül – Friss írására, illetve annak mondanivalójára. Egyetlen személy sem akadt, aki Losonczyval szemben vagy Friss mellett foglalt volna állást. Senki nem szólalt fel azonban a júliusi politika ellen – ezt valamennyien támogatták, aláhúzva, hogy anélkül fel sem merülhetett volna sérelmeik orvoslása.⁵⁴ Sokan érezték mégis úgy, mint Fekete Gyula, aki „engedélyezett demokráciá”-ról beszélt, arról, hogy egyes személyek minden „megvalósuló szabadságjogra szinte ráütik a pecsétet, hogy: Visszavonásig érvényes.” Kijelentette, hogy a „konok restaurátoroknak [...] nem kell olyan kulcspozíciókban maradniok, ahol újra mód-

⁴⁷ A Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége (MTESZ) IV. közgyűlésének résztvevői például ebben a szellemben foglaltak állást. Lásd: *Az értelmiségi határozatról, a magyar technika házána megteremtéséről, a külföldi utazásokról vitázott a MTESZ IV. közgyűlése*. Magyar Nemzet, 1956. szeptember 23.

⁴⁸ Ember Mária: *Élő problémák, pezsgő vita. Értelmiségi anket Szombathelyen*. Magyar Nemzet, 1956. szeptember 27. Az aggályok az értelmiségi határozat megvalósulása kapcsán fogalmazódtak meg.

⁴⁹ Lásd fentebb a Csongrád, Szolnok, Vas és Győr-Sopron megyei reagálásokat.

⁵⁰ Lásd fentebb Nógrádi Sándor véleményét vagy a Heves megyei reagálást.

⁵¹ Rainer: *Az író helye*, 296–333. Megállapításaival jórészt egyetértek, de a vitát egy másféle értelmezési keretbe próbálom beilleszteni.

⁵² Kövér György: *Losonczy Géza. 1917–1957*. Budapest, 1998. 253.

⁵³ Rainer M. János: *A hálózati ember – töredékek egy portréhoz*. In: Évkönyv XII. Magyarország a jelenkorban. Budapest, 2004. 53. (Kiemelés az eredetiben.)

⁵⁴ Az Írószövetség 1956. szeptember 17-i közgyűlésének jegyzőkönyvét lásd: Ständeisky: *Írók lázadása*, 259–323.

juk lenne kísérletezni”.⁵⁵ Fekete és Háy Gyula név szerint is utalt Friss cikkére. Az utóbbi kerekén kijelentette: „a kommunista írók túlnyomó többségükben elutasítják Friss István gondolatmenetét”.⁵⁶

A legradikálisabb hozzászólás Aczél Tamásé volt, bár ő is július dicséretével kezdte. Feltette a kérdést: „van-e felelős a múltban elkövetett hibákért és bűnökért? [...] Igenis megtalálhatók azok a funkcionáriusok, akik személyükben felelősek az elmúlt korszak embertelen, kegyetlen módszereiért.” Vehemensen támadta Frisst a boszorkányüldözés vádjának felvetése miatt. Szerinte a legnagyobb hiba Friss érveiben az, „hogy kinek volt igaza és kinek nem volt igaza”. Szónoki volt a következő kérdés: „Miért menti Friss elvtárs ezeket az elvtársakat a felelősségrevonástól? Talán azért, mert ez a baloldali szektarianizmus még ma is bocsánatos bűn azok számára, akik maguk is súlyosan felelősek hasonló hibákért?”⁵⁷

A pártvezetés tagjai közül az Írószövetség közgyűlése után ismét Nógrádi Sándor adott hangot nézeteinek. Bár nem volt jelen az eseményen, az Irodalmi Újság által közölt felszólalások, illetve „néhány elvtárs” elmondása alapján megállapította: „a közgyűlés egésze [...] jó volt, a jövőbe mutatott”. Néhány kommunista felszólalásával azonban nem értett egyet, mivel „egyes kitételeik nem szolgálják jól a XX. Kongresszus és a Központi Vezetőség júliusi határozatainak céljait. *Visszahúznak.*”⁵⁸ A továbbiakban kifejtette, hogy a vitában Frissel, és nem Losonczyval ért egyet: „a pártnak és a kormánynak mind a két keze [!] tele van tennivalóval” – tehát nincs idő foglalkozni a múltbeli hibás határozat korrekciójával, főleg, mivel „a júliusi határozatok által több korábbi pártdokumentum részben vagy talán teljesen egészében is módosul, esetleg hatályát veszti”. A szektás hibák elleni harc mellett a jobboldali hibák elleni harcot is fontosnak nevezte, s aki nem képes egyidejűleg mindkét fronton harcolni, az szerinte nem áll a júliusi határozat talaján.⁵⁹

Friss István cikkére a Művelt Népben született meg az első írásos válasz, Aczél Tamás tollából. Szerinte Friss „azokat a visszahúzó erőket képviseli, amelyek [...] igyekeznek gátat határt szabni a fejlődésnek.”⁶⁰ Aczél hangsúlyozta: szó sem volt Losonczyról boszorkányüldözésről, de azok felelősségre vonása szükséges, akik korábban valódi boszorkányüldözést hajtottak végre. Több mint furcsa, hogy az írók, akiknek egyetlen „hibája” az volt, hogy felléptek a korábbi hibák ellen, illetve azok, akik elkövették azokat a hibákat, most egyformán hibásnak számítanak. Kifejtette azon meggyőződését, hogy a funkcionáriusok jelentős része „felismerte a sztálini korszak hibáit és bűneit, és ma ugyanolyan következetességgel

⁵⁵ Standeisky: *Írók lázadása*, 279–281.

⁵⁶ Standeisky: *Írók lázadása*, 287. Háy ironikusan – és nagy tetszést kiváltva – hozzátette: „úgy érzem, ezt a cikket nem fogja besorozni összegyűjtött művei közé. Az ilyen rossz órák termékeit kezeljük kollégialisan, tapintattal.”

⁵⁷ Standeisky: *Írók lázadása*, 307–312. Nagy Imre (párt)ügyének rendezetlenségére is utalt, kiemelve: az élet Nagy nézeteinek helyességét igazolta. Márkus István és Méray Tibor is bírálta Friss cikkét. Uo. 312., 314.

⁵⁸ Nógrádi Sándor: *Az írók közgyűlésének néhány hozzászólásához*. Szabad Nép, 1956. szeptember 23. (Kiemelés tőlem – B. P.)

⁵⁹ Uo. Nógrádihoz hasonlóan reagált az Írószövetség közgyűlésére Marosán György is. Szeptember 23-án elmondott beszédében kiállt az értelmiségi határozat szelleme mellett, de úgy vélte, hogy több felszólaló, köztük például Aczél Tamás is az írók közgyűlésén megsértette a pártegységet és a pártfegyelmet. Lásd: *A júliusi határozatok végrehajtásához tettek van szükség.* Magyar Nemzet, 1956. szeptember 25.

⁶⁰ Figyelemreméltó, hogy a vita eddigi résztvevői a másik fél tagjait egységesen a „visszahúzó erők” képviselőjének minősítették. Ezt tette Friss, Nógrádi és ezúttal Aczél is.

[...] küzd e hibák helyrehozásáért, mint annak idején – őszinte meggyőződésből – egy helytelen politikai vonalért.”⁶¹

Szeptember 25-én az MDP Titkársága elfogadott egy határozatot a Szabad Népből megjelenő „elvi cikkekről”, melyek között szerepelt egy, az értelmiségi határozatról szóló újabb cikk terve. Szerzőként Rusznyák István, Sótér István vagy Darvas József neve került fel. „Az eddig megjelent cikkek még nem kielégítőek, másrészt az értelmiségi határozat most folyó vitája sok érdekes tapasztalatot nyújt, és újabb problémákat, valamint helytelen nézeteket vet fel” – indokolta a tervezett cikk jelentőségét az előterjesztő, Kállai Gyula.⁶² Végül Darvas jegyzett is egy cikket a lap október 7-i számában, de ez aligha felelt meg Kállai elvárásainak. Darvas ugyanis a júliusi és az értelmiségi határozat utáni demokratizálódó, vitázó légkörben szembesült saját korábbi dogmatikus hibáival, s cikke egy megrendült ember önvallomását, belső tisztulását tükrözi.⁶³ Gondolatai számos ponton egybecsengenek Losonczy Géza álláspontjával, holott – mint írja is – Darvas magát a funkcionáriusok közé sorolta. „Én azt érzem, úgy látom, hogy sokan vannak még ebben az országban – főleg a »funkcionáriusok« között –, akikben nem elég mély a hibák felismerése, és nem elég mély az elhatározás a következtetések levonására. [...] sokan vannak még, akik csak taktikának tekintik még a július utáni egész új politikát is [...] a következő idők egyik izgalmas kérdése a »funkcionárius-kérdés« lesz. Ha feltámadhat – mert feltámadhat – az ellenállás a XX. kongresszus, a júliusi határozatok következetes végrehajtásával szemben: a funkcionáriusok egy részénél támaszra lelhet.” S a végső következtetés: „A Friss és Losonczy vitában én, ha nem is teljesen, mégis inkább Losonczy igazságát vallom.”⁶⁴

Más pártvezetők a vitában nem foglaltak nyíltan állást, de nézeteik az ellentétek csillapítását szolgálták. Kovács István, a budapesti pártbizottság első titkára, a Politikai Bizottság tagja október 4-én tartott képviselői beszámolót. Ebben keményen ostromozta a visszahúzó erőket, sőt, saját nevében, más pártfunkcionáriusok helyett is önkritikát gyakorolt korábbi hibáiért, túlzásaiért⁶⁵ és ígéretet tett arra, hogy ezeket következetesen ki fogja javítani. Igaz, azt is hozzátette: a hibákat belátó és azokat kijavító kommunistákkal szemben nem jogos a további bírálata. „A döntő mérce az legyen, ki, hogyan áll helyt a júliusi határozat megvalósításáért, ki mennyire harcol saját hibáinak leküzdéséért.”⁶⁶ Ezzel Kovács végeredményben azt fejezte ki, hogy egyetért Friss Istvánnal.

⁶¹ Aczél Tamás: *Vita Friss Istvánnal*. Művelt Nép, 1956. szeptember 23.

⁶² MOL M-KS 276. f. 54/412. őe.

⁶³ Darvasnak volt oka „bűnbánatra”. A pártellenzék több tagja egyszerűen csak „közutálatnak örvendő volt íróminiszternek” nevezte őt, lásd Aczél–Méray: *Tisztító vihar*, 433. Helyzetét súlyosbította, hogy ekkoriban jelent meg egy tanulmánykötete, amelyben korábbi, szektás műveit is ismét megjelentette. Ezért súlyos kritikákat is kapott, lásd Lukácsy Sándor: *Valahol utat tévesztett... Jegyzet Darvas József tanulmánykötetéről*. Irodalmi Újság, 1956. október 6.

⁶⁴ Darvas József: *Egy értelmiségi ankét margójára...* Szabad Nép, 1956. október 7.

⁶⁵ Darvashoz hasonlóan neki is volt oka az önkritikára. Kovács szervezte meg az 1955. „decemberi pogrom-hangulatú aktívát”. „Joggal elvárhatjuk például [...], hogy álljon az írók plénuma elé és bátor, becsületes kommunista módra mondja el a véleményét arról a káros, hibás, hamis tényeken alapuló rágalmozó beszédéről, amelyet a decemberi aktíván elmondott” – követelte Aczél Tamás az Írószövetség közgyűlésén. Idézi: Standeisky: *Írók lázadása*, 310. – Kovács ilyen mély önkritikát természetesen nem fogalmazott meg.

⁶⁶ *A párt a júliusi határozat megvalósításával még inkább összeforr egész dolgozó népünkkel*. Magyar Nemzet, 1956. október 6.

A „funkcionárius-vita” az Irodalmi Újság hasábjain csak az október 6-i számban folytatódott,⁶⁷ hiszen addig szinte csak az írók közgyűlésével foglalkozott a lap. Ekkor – elszakadva a vita eredeti témájától – az értelmiségi határozatról már szó sem esett, a funkcionáriusokkal azonban két, nagy terjedelmű írás is foglalkozott. Novobáczky Sándor vezércikkében támogatta Losonczy sokszor említett második feltételét a „túlhajtó” funkcionáriusokkal szemben. De a legfontosabbnak nem is ezt tartotta, hanem azt, hogy egy-egy „»funkcionáriusellenes« megjegyzés ellenhatásaként felelős és nem felelős helyekről a funkcionáriusok olyan apoteózisra tört elő”, amely a legsötétebb sztálinizmus időszakának eszmevilágát idézi fel. Végső következtetése pedig az, hogy „a szektás kommunista soha nem tekinti egyenrangú félnek a pártonkívülit. Uralkodásra hivatottnak érzi magát” – ám az emberek gyűlölik őt.⁶⁸

Még ennél is messzebb ment ugyanebben a lapszámban Háy Gyula, aki megszemélyesítette a szektás funkcionáriusokat. A fiktív „Kucsera Dezső elvtárs” pellengérré állítása sokak számára a legemlékezetesebb írások egyike maradt az 1956-os forradalom előtti időszakból. Háy ebben azt írja, hogy az értelmiség próbálja ugyan megkülönböztetni a „jó” és a „rossz” funkcionáriusokat, de a bírálatokat a „jó” funkcionáriusok is magukra veszik. „Ez a jelenség annyira feltűnő, hogy nem lehet véletlen” – írja. Ezután fejti ki, miért nem szereti Kucsera elvtársat. Az első ok, hogy Kucsera „eltávolodik az élettől, a néptől, a párttól, a nép és a párt fölé rendelt, a népen uralkodó eltartottá lesz.” A második ok: Kucsera dilettáns, „semmihez sem ért és éppen ezért mindennel foglalkozik, de mindennel csak vezetői szinten”. A harmadik, egyben a legfőbb ok: Kucsera bürokrata, s a bürokrácia nem egyszerűen csak aktatologatás, hanem a demokrácia halálos ellensége. „A »krácia« uralmat jelent, és egy helyen egyszerre csak egyféle uralom lehet. Vagy a »demos« uralkodik, vagy a »büro.«” A „legfelháborítóbb”, leginkább „lázító” szavak csak ezután következtek. „Ha demokráciát, ha szocializmust, ha kommunizmust akarunk, meg kell szabadulnunk Kucserától. [...] Kucsera valami puha, amibe történelmünk sötét zsákutcáján beleléptünk. Ó Kucsera, szűnj meg létezni! Nem az életedet követeljük, de a kucseraságodnak akarunk véget vetni!” Kucsera az, aki leginkább akadályozza, késlelteti a szocializmus létrejöttét – vonja le a következtetést Háy, aki azzal zárja cikkét, hogy azon vezetőkhez fordul segítségért, „akik a fentiekől nem sértődtek meg”, hogy segítsenek a Kucserák elleni harcban. „Ezt várjuk a derék, hasznos, okos, jó, haladó funkcionáriusoktól [...] is. [...] Mert amíg Kucsera Kucsera marad, addig a nép nem lesz boldog. Ezért nem szeretem Kucsera elvtársat.”⁶⁹

Úgy fest, hogy a vezetők mindegyike megsértődött: Háy talán túl messzire ment a bírálatban. Feltehetően megsértődtek a funkcionáriusok, a rosszak és a jók egyaránt. Hiszen ki tudta eldönteni a funkcionáriusok közül, hogy ő a jók, vagy a rosszak közé tartozik?⁷⁰ Háy-

⁶⁷ Eltekintve egy írástól, amelynek témája az akkor napirenden lévő területrendezés volt, de annak kapcsán utalt az értelmiségi határozatra és Losonczy cikkére is. Lásd Markos György: *Megyerendezés és értelmiségi határozat*. Irodalmi Újság, 1956. szeptember 29.

⁶⁸ Novobáczky Sándor: *Különös emberek?* Irodalmi Újság, 1956. október 6.

⁶⁹ Háy Gyula: *Miért nem szeretem?* Irodalmi Újság, 1956. október 6. A „Kucsera-cikk” nagy szerepet játszott abban, hogy Háyt 1957-ben a „nagy íróper” keretében elítélték. A vádak szerint a cikk jelentősen hozzájárult a(z) (ellen)forradalmi hangulat kialakulásához. Lásd: Ständeisky Éva: *Az írók és a hatalom 1956–1963*. Budapest, 1996. 202., 321., 347.

⁷⁰ Aczél Tamás és Méray Tibor visszaemlékezésében ironikusan utal erre: „Most, amikor felelősségre kellett vonni azokat, akik az országot tönkretették, egyszerre kiderült, hogy »nehéz megvonni a határvonalat a jó és a rossz funkcionáriusok között.«” Pedig amikor „»szét kellett zúzni a jobboldali elhajlást«, akkor ment minden gyorsan, vidáman, zökkenésmentesen, akár a karikacsapás.” Aczél–Méray: *Tisztító vihar*, 438.

nak ugyan igaza volt, viszont cseppet sem viselkedett taktikusan: szándékával ellentétben egységfrontba kovácsolta a jó és a rossz funkcionáriusokat.

Losonczy – az új idők jeleként, mint maga is megállapítja – válaszlehetőséget kapott a Szabad Nép hasábjain, igaz, csaknem egy hónappal Friss cikkének megjelenése után.⁷¹ Feltette a kérdést: a júliusi határozat egy a sok párthatározat közül, vagy pedig alapvető, új korszakot megnyitó alapokmány? Ha az utóbbi, akkor igenis felül kell vizsgálni minden korábbi, ezzel ellentétes pártokumentumot, hogy valóban le lehessen zárni a hibás múltat. Losonczy megerősítette: számára is az a legfőbb, hogy ki hogyan viszonyul az új határozatokhoz. Hozzáfűzte: nem kerül szembe „július eszméjével”, amikor mégis személycseréket kér, hiszen a Központi Vezetőség is július szellemében váltotta le Rákosit. „A pártegység nem a szektás opportunisták és a jobboldali opportunisták egysége” – írta. Azzal tehát, ha a viták szőnyeg alá seprésével alakítunk ki egy mesterséges pártegységet, nem oldunk meg semmit. Végezetül megkérdezte, hogy Friss „átgondolta-e felelősen, hol kell keresnie »július« ellenfeleit, akadályozóit? Mert vitacikkéből úgy látszik, azok között keresi, akik harcoltak a kongresszusért a kongresszus előtt és harcoltak júliusért július előtt. Vigyázzon, nehogy egy »szép« napon kellemetlen meglepetés érje! Mert »július«-nak vannak ugyan ellenfelei és akadályozói, de egészen máshol, mint ahol Friss elvtárs gondolja.”

Losonczy Géza talán nem is sejtette, mennyire igaza lesz. Az a „szép” nap hamarosan elkövetkezett, s Friss maga is tapasztalhatta, hogy milyen „kellemetlen”, amikor saját szakmájába, a közgazdaságtudományba avatkoznak be ideológiai-politikai okokból egyes pártfunkcionáriusok, és őt magát érik olyan vádak, hogy védelmezi a „revizionistákat”.⁷² Vélhetően sosem derül ki biztosan, hogy Friss saját kezdeményezésére ragadott tollat, vagy pártfeladatot teljesített. „Janus-arcú” személyisége alapján elképzelhető, hogy önállóan lépett fel. „Noha Friss kétségkívül nem tartozott az együgyű sztálinista apparatcsikok sorába, tagadhatatlan, hogy meggyőződéses és következetes marxista és kommunista volt. Erős lojalitást érzett és mutatott a párt irányában és az »Ügy« iránt, vagyis mindaz iránt, amiről azt gondolta, hogy a párt érdeke és célja. Politikai és ideológiai lojalitása, valamint pártfegyelme feltétlenül erős korlátokat szabott mind politikai, mind intellektuális tevékenységét és látókörét illetően.”⁷³

Utolsóként Tánzos Gábor, a Petőfi Kör titkára csatlakozott a vitázókhoz. Bár kijelentette, hogy a „híressé vált Losonczy–Friss vitát sem érintjük”, a cikk többször visszautalt a vitára: szektás rosszindulatról, restaurátorokról, a fejlődés fékezéséről írt. Nem meglepő, ha Friss vagy Nógrádi magukra vették a bírálatot, minthogy az feltehetően tényleg nekik szólt. Tánzos kifejtette: hamis az a vád, hogy az értelmiségi ifjúság funkcionárius-ellenes lenne, inkább az lenne szükséges, hogy „együtt forduljanak szembe az olyan funkcionáriusokkal, vagy bárki mással, aki nem képes, vagy nem akar a júliusi határozat szellemében a nép szolgálatában élni és cselekedni.”⁷⁴

A vita ezzel a cikkel lezárult. Hamarosan olyan események vették kezdetüket, amelyet a vita egyik résztvevője sem látott előre. A forradalom kirobbanásában ugyanakkor véleményem szerint jelentős szerepe volt a polémiának. Ezért érdemes összefoglalni a legfontosabb tanulságokat.

⁷¹ Losonczy Géza: *Értsük meg egymást. Válasz Friss István elvtársnak*. Szabad Nép, 1956. október 11.

⁷² Lásd: Péteri György: *Tisztogatás és patronálás: Kádár ellenforradalma és a közgazdaságtudományi kutatások Magyarországon, 1957–1958*. Aetas, 21. (2006) 1. sz. 186–210.

⁷³ Péteri: *Tisztogatás és patronálás*, 194.

⁷⁴ Tánzos Gábor: *Tisztító szenvedélyel*. Művelt Nép, 1956. október 14.

Az értelmiségi határozatot megjelenésekor mind a pártvezetés, mind az írók és más értelmiségiek helyes intézkedésnek tekintették. Széles körű volt azonban a bizalmatlanság: a múlt rossz tapasztalatai miatt sokan félték, hogy ez a határozat sem válik valóra, vagy épp csak egy taktikai engedmény. Úgy vélem, hogy az MDP nem akarta szabotálni a határozatot, csak előbb a júliusi határozat „népszerűsítését” kívánta végrehajtani. Ezért a napilapok nem foglalkoztak vele nagy terjedelemben, ez viszont tovább fokozta az írók gyanakvását és türelmetlenségét. Miként az is, hogy a vezetés nem volt elég bátor ahhoz, hogy elhatárolódjon a korábbi szektás politikai döntésektől. Szeptember közepén az értelmiség megtestesítette bizalmatlansága tárgyát a funkcionáriusok „személyében”. A pártbürokrácia egy része rá is szolgált erre, hiszen valóban rövid távra szóló „revizionista kilengés”-nek tartotta a határozatot, amelyet előbb vagy utóbb úgymint visszavonnak.

Különösen az újságírók és az írók vélték úgy, hogy a végrehajtás egyetlen garanciája az, ha folyamatos nyomás alá helyezik a pártvezetést, napirenden tartják a témát. Ez a nyomás viszont kiváltotta a pártvezetés rosszallását: nem látták szívesen, hogy a kívülállók bírálják a pártot, azt pedig pártszerűtlennek tartották, ha a párttagok nem pártfórumokon léptek fel a kritikával. Az MDP vezetését tehát irritálta, hogy az izgága írók továbbra is politizálnak, feltételeket szabnak a pártvezetés felé, sőt: a dogmatikus vezetők felelősségre vonásának követelésével egzisztenciálisan is „fenyegették” a funkcionáriusokat. Ez motiválta Friss és Nógrádi fellépését, aminek következtében az értelmiség gyanakvása és türelmetlensége még tovább fokozódott. Tehát: bár a pártvezetés és az írók egyaránt őszintén támogatták a reformok megindítását és kiteljesítését, a pártfunkcionáriusok okán vagy ürügyén mégis vitába keveredtek egymással. Úgy tűnhet, mintha e vitában nem értették volna meg a másik fél szempontjait és érveit. Valójában inkább azt a *látszatot* akarták kelteni, mintha nem értenék a másikat és ezért beszéltek el egymás mellett. Ennek során egyre mélyebb sebeket ejtettek egymáson. Hegedüs András így számolt be Jurij Andropov előtt erről a helyzetről szeptember 15-én: „az írók között eléggé elterjedt az elégedetlenség érzése, létrejött az »írók egységfrontja« a pártvezetés ellen”. A két fél szembenállását leküzdhetetlennek nevezte.⁷⁵ Kovács István ugyancsak Andropovnak öt nappal később azt mondta: „a pártvezetés, meglehetősen erős nyomást tapasztalva az értelmiség egy része felől, csak egyre törekedett: elkerülni vele az újabb konfliktust. [...] Minél több engedményt tesznek nekik, annál pimaszabb és agresszívebb lesz a fellépésük.”⁷⁶ A pártvezetés tehát egyre frusztráltabb és bizonytalanabb, az értelmiség pedig egyre bizalmatlanabb, radikálisabb és türelmetlenebb lett. Ily módon a vita jelentősen hozzájárult a forradalmi hangulat megerősödéséhez, vagyis magának a forradalomnak a kitöréséhez is. Ezt a veszélyt Hegedüs András miniszterelnök is felismerte. A „Kucsera-cikk” megjelenése utáni napon ő is Losonczy Géza szeptember 2-i cikkéhez hasonló gondolatokat fogalmazott meg. Ez azonban már túl későn történt meg és nem is került nyilvánosságra.⁷⁷

⁷⁵ Baráth Magdolna (szerk.): *Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról, 1953–1956. Kiszeljov és Andropov titkos jelentései*. Budapest, 2002. 349. (Kiemelés az eredetiben.)

⁷⁶ *Szovjet nagyköveti iratok*, 354–355.

⁷⁷ Hegedüs András miniszterelnök feljegyzése a politikai helyzetről. 1956. október 7. MOL M-KS 276.f. 62/199. őe. Idézi: Gecsényi Lajos–Máthé Gábor (szerk.) *Sub clausula 1956*. (Összeállította Baráth Magdolna.) Budapest, 2006. 432–438. A feljegyzésben szerepelt például az, hogy „a pártvezetés csak nyomás alatt old meg egyes kérdéseket”; „felül kell vizsgálnunk [...] egész párt- és állami munkánkat”; „nem szabad megengednünk, hogy olyan látszat keletkezzen, amely szerint mi védjük a funkcionáriusok szektás magatartását”.